

Krzysztof KRZYŻANOWSKI*
Dariusz WÓJCIK*
Marek FURMANKIEWICZ**

KOPALNIA MAGNEZYTU „ANNA” W BRASZOWICACH

Artykuł omawia historię i stan zachowania kopalni magnezytu „Anna” w Masywie Brzeźnicy, niedaleko Ząbkowic Śląskich. Kopalnia powstała na pocz. XX w. i szybko się rozwijała. Była udostępniona szybem *Josef*, który został prawdopodobnie wysadzony w okresie działań wojennych na Dolnym Śląsku w 1945 r. Po II wojnie światowej, na przełomie lat 40. i 50. prowadzono tu dalsze prace udostępniające złoża magnezytu, jednak ostatecznie zrezygnowano z dalszej eksploatacji i kopalnię zamknięto, a otwór szybu zabezpieczono stalowymi blachami. Przeprowadzone w latach 2008–2009 badania terenowe wykazały dość dobry stan zachowania głównych wyrobisk kopalni udostępnianej po 1945 r., w których odnaleźć można liczne elementy dawnego wyposażenia.

1. Wstęp

Tereny Masywu Grochowej, w skład którego wchodzi Masyw Brzeźnicy i Kozie Chrzepty, zlokalizowane na zachód od Ząbkowic Śląskich, są starym rejonem górnictwa, w którym od XIX w. wydobywano między innymi chryzoprazy, węgiel brunatny, rudy chromu, niklu, a przede wszystkim magnezyt (Krajewski, 1948; Dziedzic i in., 1979; Organiściak i in., 1997). Szczególnie duża liczba kopalni magnezytu powstała w rejonie wzgórza Bukowczyk (przed 1945 r. *Buche-Berg*) na południe od miejscowości Braszowice (przed 1945 r. *Baumgarten*), gdzie na rozległym terenie od miejscowości Grochowa po wschodnie stoki tego wzgórza, na przełomie XIX i XX w. powstało co najmniej kilkadziesiąt niewielkich wyrobisk i szybików, a później kilka większych kopalni. W 1940 r. na mapie Jäkela, w spisie głównych wyrobisk na południe od Braszowic, wymieniono m.in. kopalnie: *Constantin*, *Claruchita*, *Prause*, *Eberhardt Schacht*, *Vogel Schacht*, *Luftschacht*,

* Niezależni dziennikarze i eksploratorzy, współpracownicy miesięcznika SUDETY, ul. Kościuszki 51a, 50-011 Wrocław oraz miesięcznika ODKRYWCA, ul. Kaszubska 4, 50-214 Wrocław, mediator.wroclaw@wp.pl.

** Katedra Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, ul. Grunwaldzka 53; 50-357 Wrocław; marek.furmankiewicz@up.wroc.pl.

Rollschacht i *Josef Schacht* (Jäkel, 1940). Po 1945 r. na wzgórzu Bukowczyk uruchomiono wydobywanie lub prowadzono prace przygotowawcze na terenie pięciu kopalń, którym nadano polskie nazwy: „Konstanty”, „Kojancin”, „Klara”, „Małgorzata” i „Anna” (ryc. 1) (Osika, 1955; Osika & Gajewski, 1979; Krzyżanowski & Wójcik, 2009, 2010). Największa z nich, podziemna kopalnia Konstanty, zachowała się częściowo, pomimo prowadzenia na niej eksploatacji odkrywkowej do współczesnych czasów i w ostatnich latach była wielokrotnie dokładnie opisywana w literaturze (np. Krzyżanowski & Wójcik, 2009). Pozostałe trzy kopalnie uznawane były za niedostępne.

Ryc. 1. Lokalizacja kopalń działających po II wojnie światowej koło Braszowic (Osika, 1955)

Fig. 1. Location of working mines after the 2nd World War in the area of Braszowice (Osika, 1955)

W 2008 r., w wyniku współpracy prywatnych eksploratorów, lokalnych mieszkańców i internetowych for społecznościowych, zlokalizowano zabezpieczony żelaznymi płytami szyb kopalni „Anna”, co pozwoliło na przeprowadzenie intensywnych badań stanu jej zachowania. W niniejszej pracy autorzy przypominają główne zagadnienia związane z historią górnictwa magnezytu w rejonie Braszowic. Następnie na podstawie dostępnych

materiałów archiwalnych opisują etapy rozbudowy kopalni „Anna” do czasu całkowitego jej zamknięcia około 1953 roku oraz o aktualny stan zachowania wyrobisk i wybranych elementów dawnego wyposażenia kopalni.

2. Górnictwo magnezytu w rejonie kopalni „Anna” do 1945 r.

W rejonie Braszowic odkryto w latach 30. XIX wieku bogate złoża magnezytu, którego eksploatacja bardzo szybko się rozwijała, między innymi dzięki wsparciu Wyższego Urzędu Górniczego w Złotym Stoku. Z roku na rok, począwszy od prymitywnych, płytkich wyrobisk po coraz bardziej rozwinięte kopalnie, wydobywano coraz większe ilości tego surowca. Dla przykładu, w roku 1859 wydobyto w Masywie Grochowej 5000 cetnarów magnezytu (ok. 260 ton), w 1860 około 6000 cetnarów (ok. 312 ton), w kolejnym roku zaś już 7000 cetnarów (ok. 364 tony) (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974).

W 1870 roku założyc miano jedną z pierwszych głębinowych kopalń magnezytu, w kolejnych latach przekształconą prawdopodobnie w kopalnię *Constantin* (za: Staffa, 2008). Powstał także młyn do mielenia i oczyszczania oraz piec do wypalania magnezytu. Ponieważ zezwalało na to pruskie prawo górnicze, właściciele poszczególnych gruntów zakładali swoje własne kopalnie, co przyczyniło się do znacznego rozdrobnienia eksploatacji i skomplikowanych stosunków własnościowych terenu górniczego. Na południe od Braszowic, na planie wyrobisk z roku 1882, zapisano nazwiska aż 11 właścicieli niewielkich jeszcze wówczas kopalń. Tereny w pobliżu późniejszej kopalni „Anna” należały wówczas do Sindermanna (Jäschke, 1882) i już wówczas prowadzono na tym obszarze wydobywanie magnezytu. Prywatna kopalnia oznaczała najczęściej brak kontroli organów zwierzchnich nad prowadzeniem wydobywania – często eksploatację magnezytu prowadzono więc rabunkowo, nie zachowując właściwej technologii i zabezpieczenia wyrobisk i płytko pod powierzchnią gruntu, co powodowało krótką żywotność kopalń i ich szybkie zamykanie.

Na początku XX wieku dało się zaobserwować zjawisko konsolidacji mniejszych jednostek górniczych, co związane było ze zmianami w prawie górniczym. Właściciele kopalni sprzedawali swoje udziały lub jednoczyli się w większe, jednostki gospodarcze, co pozwalało na łączenie potencjału produkcyjnego i finansowego. W rejonie Braszowic największymi właścicielami kopalń w latach 1887–1927 byli przedstawiciele rodzin lub firmy: *Seidel*, *Hoffmann*, *Bruck* i *Vogel*. Tereny kopalni „Anna” (przede wszystkim *Josef Schacht* i kilka innych mniejszych wyrobisk) należały w tym okresie do Sindermanna, o którym brak jest bardziej szczegółowych informacji, a następnie przejęte zostały przez Alfreda Hoffmanna (Mann, 1897).

W latach 30. powstały w tym rejonie dwa duże przedsiębiorstwa, z których jedno należało do Gustawa Seidla, zaś drugie do dr. Postpischila. Niemieccy autorzy, Eiseintraut i Reimers w swoim opracowaniu dotyczącym wydobywania magnezytu w Braszowicach

prawdopodobnie z lat 30. XX w. (*Der Magnesitbergbau von Baumgarten bei Frankenstein und von Zobten*) podają, że magnezyt „dobywa się odbudową podziemną. Obecnie rozwijają się szybko, jako nowoczesne kopalnie z maszynowymi urządzeniami – w głębi i na powierzchni, następujące zakłady: (...) koło Braszowic kopalnia „Konstanty” oraz „Szczęść Boże”, należące do Frankensteiner Magnesitwerke (Postpischil). W ruchu jest także kopalnia magnezytu właściciela majątku Gustawa Seidla” (za: Osika, 1955, s. 12). Z zachowanych planów i literatury można domniemywać, że w 1934 r. przedsiębiorstwo Seidla zarządzało kopalniami położonymi na północny-zachód od Braszowic, w miejscowości Grochowa (*Schacht I, II, III i Förster Schacht*). Postpischil był natomiast głównym udziałowcem i jednocześnie dyrektorem handlowym kopalń *Constantingrube* (Konstanty), *Glückauf* (Szczęść Boże) oraz jeszcze jednej, mniejszej kopalni o nieznanym dziś nazwie (Jäkel, 1940; Osika, 1955). Opracowanie Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu z 1938 r. podaje najważniejsze informacje dotyczące całej firmy Postpischila w latach 1932–1937: liczbę górników, pracowników obsługi technicznej, handlowców, wydobycie magnezytu oraz długość przewodów ze sprężonym powietrzem. Wynika z niego także, iż w tym okresie działały dwa główne przedsiębiorstwa: *Frankensteiner Magnesitwerke AG Grochau*, a następnie *Magnesitwerke C.&W. Postpischil* (Preussischen Oberbergamts zu Breslau, 1938). Natomiast w 1940 r. na południe od Braszowic funkcjonowało także duże przedsiębiorstwo *Magnesitgrube Böttcher und Pfeifer* (Jäkel, 1940).

Z okresu 1940–1945 zachowało się bardzo niewiele materiałów dotyczących górnictwa w rejonie Grochowej i Braszowic, brak jest też informacji o funkcjonowaniu kopalni magnezytu *Josef Schacht*. W 1945 r., w czasie zbliżania się frontu, prawdopodobnie rostrzelono wloty szybów niektórych kopalń, m.in. *Josef Schacht* (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974). Pozostawione bez odwadniania uległy one także częściowemu zalaniu na dolnych poziomach. Dokumentacja kopalń została przypuszczalnie wywieziona przez dyrekcję przedsiębiorstwa do Niemiec lub zniszczona.

3. Prace górnicze i badania złóż w rejonie kopalni „Anna” po 1945 roku

Prawdopodobnie w 1945 r. niektóre kopalnie w rejonie Grochowej i Braszowic penetrowane były przez wojska radzieckie, brak jest jednak dokładniejszych informacji na ten temat. W końcu 1945 r. lub na początku 1946 r. wszystkie tereny górnicze przejęte zostały w administrację Zjednoczenia Przemysłu Materiałów Ogniotrwałych z siedzibą w Gliwicach. Prace inwentaryzacyjne i odbudowę zakładów rozpoczęto formalnie w lutym 1946 r. Zwracano uwagę na brak materiałów archiwalnych dotyczących wyrobisk kopalni i złóż magnezytu, brak środków transportu i nieprzyjazne nastawienie pozostałych jeszcze niemieckich pracowników kopalni i zakładu przetwórczego, których w lutym 1946 r. było jeszcze około 20. Na początku czerwca tego roku przejęto kopalnie „Konstanty”, „Szczęść Boże”, Grochów I, II i III (tak nazwano *Schacht I, Förster Schacht* i kopalnie na zboczach

Grochowca) oraz „Anna” (tak nazwano wyrobiska w rejonie *Josef Schacht*), a także zakłady przetwórcze i piece prażalnicze w Przylęku. Dyrektorem zakładu został Alfred Rycerz. W tym okresie większość pierwszych polskich pracowników nie miała doświadczenia pracy w kopalniach, a w rejonie Braszowic zdarzały się jeszcze nawet pojedyncze incydenty zbrojne. Pomiędzy lutym i lipcem 1946 r. przyjęto około 200 nowych pracowników do pracy w kopalni i w zakładach przerobczych (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974).

W 1947 r. badania inwentaryzacyjne na terenie kopalni „Konstanty”, „Szczęść Boże” i „Anna” prowadzili pracownicy i praktykanci Wydziału Rud Państwowego Instytutu Geologicznego: J. Czarnota, S. Wierzchowski i P. Śliwa (Krajewski, 1949). W tym samym roku do przeprowadzenia badań geologicznych złóż magnezytu w Grochowej, Braszowicach i Sobótce z ramienia Wydziału Rud PIG oddelegowany został także R. Osika, który prowadził tu badania do 1949 r. W latach 1950-52 prace badawcze złóż magnezytu w rejonie Grochowej i Braszowic przeprowadziło Przedsiębiorstwo Geologiczno - Poszukiwawcze Przemysłu Materiałów Ogniotrwałych, w których uczestniczył ponownie R. Osika. Rozpoznano w tym czasie wyrobiska kopalni „Anna” oraz podjęto próbę dotarcia do niej przekopem z III poziomu kopalni „Konstanty”. Prawdopodobnie jednak do tego nie doszło, gdyż R. Osika (1955) wprost o tym nie wspomina, a chodniki łączące obie kopalnie oznaczył on na planach jedynie jako „projektowane”. Na trasie planowanego przekopu wykonano także wiercenie badawcze o głębokości do 150 metrów. Po zakończeniu badań w 1952 r. zamknięto ostatecznie wszystkie kopalnie oprócz „Konstantego” i „Szczęść Boże”, bowiem w 1954 r. wymieniono jako działające tylko te dwie ostatnie (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974). Wyniki badań złóż magnezytu z lat 1947–1952 opublikowane zostały w 1955 r. w pracy R. Osiki pt. „*Złóża magnezytów na Dolnym Śląsku oraz ich zasoby*” (Osika, 1955). Jest to dotychczas najlepsze archiwalne opracowanie dotyczące rozwoju górnictwa magnezytu w rejonie Braszowic i Grochowej.

4. Rozwój kopalni „Anna” do czasu jej zamknięcia

Najstarsze znalezione w archiwach mapy górnicze pokazujące stan wyrobisk w rejonie późniejszej kopalni „Anna” pochodzą z 1882 r. i obejmują „Rzut poziomy i sytuacyjny kopalni magnezytu w jednostce ewidencyjnej Braszowice, powiat Ząbkowice Śląskie” (*Grund- und Situationsriss von den Magnesit Gruben in der Gemarkung Baumgarten, Kreis Frankenstein*) (Sroga i in., 1998). Plany te wykonane zostały w Nowej Rudzie (*Neurode*) w maju 1882 roku przez mierniczego górniczego Jäschkego, w skali 1:1000, w orientacji – dla uproszczenia – północnej (dokładnie 345 stopni). Zachowały się dwa arkusze tej mapy (AI i AII), brakuje natomiast dwóch pozostałych (arkusze AIII i AIV). Mapa obejmuje obszar na południe od wsi Braszowice, czyli okolice kopalni „Kojancin”, „Małgorzata” i „Anna”. Na arkuszu AII, blisko drogi gruntowej, na południowy-zachód od

terenu gdzie później zlokalizowano współcześnie istniejący szyb kopalni „Anna”, zaznaczono na mapie niewielką kopalnię należącą do wspomnianego Sindermana (ryc. 2) Całość składała się z jednego poziomu położonego ok. 12 metrów pod ziemią, udostępnionego dwoma szybami: szyb południowy miał 12,25 m głębokości, północny zaś, ze względu na spadek terenu – 11,29 m. Kilka metrów od szybu północnego znajdował się dodatkowo ślepy szybik (*Blindschacht*) o głębokości ponad 9 metrów. Cały poziom kopalni obejmował wówczas zaledwie około 100 metrów bieżących wyrobisk.

Kolejne informacje o górnictwie na omawianym terenie uzyskujemy z archiwalnej mapy założonej w listopadzie 1897 roku w Wałbrzychu (*Waldenburg*) przez mierniczego A. Manna. Przedstawia ona południową część gruntów wsi Braszowice i położone w tym rejonie kopalnie magnezytu (Sroga i in., 1998). Podobnie jak wcześniejsze arkusze, mapa obejmuje teren w okolicy szybu późniejszej kopalni „Anna”, przez tereny powojennych kopalni „Małgorzata”, „Klara” i „Kojancin”, aż do terenów tzw. „starych zrobów” między „Kojancinem” a „Konstantym” (nazwy powojenne). Pod sygnaturą mapy mierniczy Mann powołuje się na plany sporządzone 15 lat wcześniej przez Jäschkego i zastrzega, że granice własności gruntów oraz poszczególnych wyrobisk górniczych przyjął w jego ujęciu, bez dokonywania nowych pomiarów. Dokument był na bieżąco aktualizowany w latach 1898–1925, aczkolwiek ostatnich uzupełnień dokonano 14 i 15 października 1937 r (Mann, 1897).

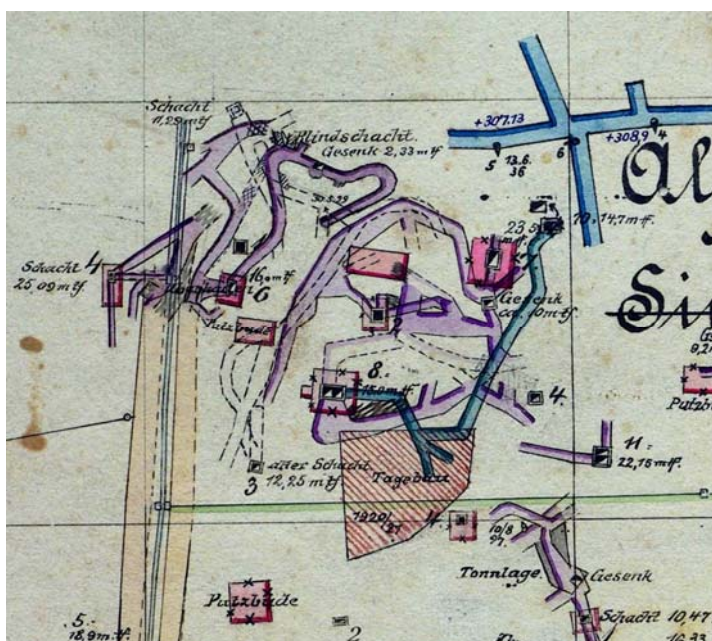

Ryc. 2. Kopalnia magnezytu Sindermana w swojej początkowym stadium rozwoju na planie z 1882 r. (Jäschke, 1882).

Fig. 2. Sindermann's magnesite mine in its early stage of development as on the plan from 1882 (Jäschke, 1882).

Na arkuszu AII tej mapy, wyrobiska kopalni wybudowanej za czasów Sindermana, w tym jej szyb północny i południowy (nazwany *Alter Schacht* – „stary szyb”), zaznaczono przerywaną kreską jako wyrobiska już wyeksploatowane lub nieczynne. Mapa wskazuje jednak na podjęcie nowych robót górniczych w kilku wyrobiskach udostępnionych

szybami o różnej głębokości i często nie łączących się ze sobą (ryc. 3). Na mapie widzimy nowe szyby, w tym szyb nr 4 po zachodniej stronie drogi gruntowej, o głębokości 25,09 metra i po wschodniej o głębokości 23,5 metra. Fioletowym kolorem oznaczono nowy poziom kopalni, który, jak świadczą datyienne naniesione na planie wyrobisk, budowany był pod koniec XIX wieku (przy planie jednego z wyrobisk w południowej części terenu widoczna jest data 10 sierpnia 1897 r., a w innej, północnej części – 30 maja 1899 r.). Najstarsze wyrobiska w tym rejonie składają się z dwóch poziomów (ok. 12 i 25 metrów pod ziemią) i zlokalizowane są tuż przy polnej drodze prowadzącej do Braszowic. Wydobycie magnezytu przesunęło się więc kilkadziesiąt metrów na wschód, gdzie powstała nowa kopalnia nie połączona bezpośrednio z kopalnią Sindermanna, przynajmniej do roku 1937. Na planie zaznaczono także odkrywkę (*Tagebau*) eksploatowaną w latach 1920–21. Powstała także infrastruktura naziemna (oznaczona jako czerwone prostokąty), nie zaznaczona na mapie Jäschkego: kilka budynków nadszybia i pomieszczenia na urobek.

Ryc. 3. Zachodnia część wyrobisk w rejonie późniejszej kopalni „Anna”. Powiększony fragment planu aktualizowanego w latach 1898–1937 (Mann, 1897)

Fig. 3. Western part of the later „Anna” mine. An enhanced excerpt from a map updated in the period of 1898–1937 (Mann, 1897)

Największym wyrobiskiem, które znalazło się później w obrębie kopalni „Anna”, są rozległe chodniki położone na 3 poziomach i połączone komunikacyjnie szybem *Josef*, zlokalizowane na wschód od omówionych wcześniej wyrobisk z 1897–1921 (ryc. 4). Zrąb tego szybu znajdował się na wysokości 340 metrów, zaś kolejne poziomy odpowiednio 24

(poziom I), 34 (poziom II) i 49 metrów poniżej powierzchni ziemi (poziom III). Wszystkie główne poziomy oraz międzypoziomy udostępniały do eksploatacji szeroką żyłę magnezytu o upadzie ok. 70–80 stopni, rozciągającą się na długości ok. 150 metrów. Kreskowane obszary na planie wskazują na wyeksploatowanie kopaliny, co może sugerować, że w wyniku eksploatacji surowca powstały potężne, niemal pionowe pustki poeksploatacyjne, jakie można spotkać w kopalni „Konstanty”. Łączną długość wszystkich głównych chodników udostępniających magnezyt w tym czasie można szacować na ponad pół kilometra.

Z analizowanych dokumentów nie wynika, kiedy dokładnie powstał szyb *Josef*. Nazwa ta pojawia się w 1913 roku (jako *Josef-Schacht*) w tzw. Roczniku Wrocławskiego Wyższego Urzędu Górniczego, ale dotyczy kopalni węgla brunatnego położonej niedaleko Grochowa, której właścicielem była spółka *Aktiengesellschaft Deutsche Magnesitwerke* z Berlina, filia w Żąbkowicach Śląskich (Westphal, 1913). Na omawianym planie z lat 1887–1937 przy wyrobiskach kopalni wyraźnie zaznaczono, iż poziom I został zbudowany w roku 1934, kolejne zaś poziomy – do roku 1936. Podobnie Krajewski (1949) na podstawie bliżej nieustalonych źródeł podaje, że kopalnia „Anna” powstała około 1935 roku i w 1936 r. wydobyto tu 1200 ton magnezytu.

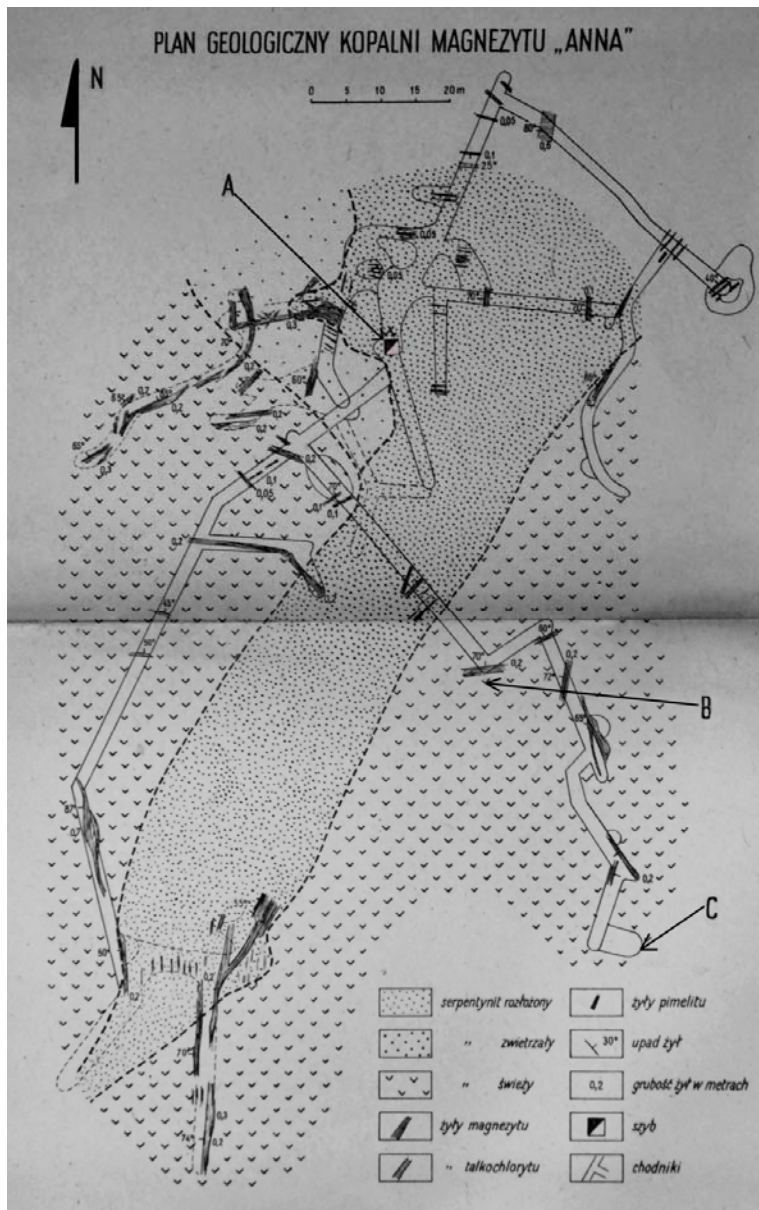
Ryc. 4. Wyrobiska w rejonie późniejszej kopalni „Anna”, w tym *Josef Schacht*, na planie aktualizowanym w latach 1898–1937 (Mann, 1897)

Fig. 4. Underground works in the later „Anna” mine, along with the *Josef Schacht*, on a plane updated in the period of 1898–1937 (Mann, 1897)

Od czasu ostatniej aktualizacji mapy A. Manna w 1937, co najmniej do roku 1944, prowadzono dalej intensywne prace górnicze, a liczba i zasięg chodników najprawdopodobniej znacznie się zwiększyły. Prace eksploatacyjne prowadzono z podobną intensywnością co w latach 30., bowiem w kopalni tej w 1942 r. wydobyto 1239 ton, a w 1943 – 1138 ton magnezytu (Krajewski, 1949). O kontynuacji prac świadczyć mogą także pozostałości materiału wybuchowego, jakim był donarit, na którym widniała data „1944”, odnalezione przez autorów na II poziomie kopalni. Podobnie na III poziomie kopalni, odnaleziono pozostawione gliniane przybitki do zatykania otworów strzelniczych. Te okoliczności wskazują, że kopalnia pracowała być może cały czas do końca II wojny światowej.

Po II wojnie światowej teren przejęty został przez administrację polską. Według powstałej w 1974 r. Monografii Dolnośląskich Zakładów Magnezytowych w końcu 1945 r. „(...) szyb wydobywczy i dolna część wentylacyjna kopalni »Anna« były wysadzone, części maszynowni rozkradzione. Plany kopalni zaginęły (...)” (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974, s. 44). Teren górniczy kopalni „Anna” wyznaczono na obszarze około 5 ha przy drodze gruntowej z Braszowic, obejmując na powierzchni tereny zarówno wyrobisk z przełomu XIX i XX w., jak i *Josef Schacht* (por. *Paszport produkcyjno-techniczny ...*, 1953). Ze względu na wysadzenie głównego szybu w latach 1947–1948 kopalnia została ponownie udostępniona (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974, s. 47). Także Krajewski (1949) podaje, że w 1947 r. kopalnia „Anna” była „w odwodnieniu”. Prawdopodobnie w 1949 r. wykonano w ciągu jednego roku nowy szyb transportowy położony o kilkadziesiąt metrów na zachód od dawnego szybu *Josef* (Towarzystwo Miłośników Ziemi Ząbkowickiej, 1974, s. 47). Udostępniona kopalnia nie została jednak uruchomiona, tzn. nie wznowiono w niej wydobywania. Pracownicy zjeżdżali do kopalni co najmniej do października 1952 r., o czym mogą świadczyć pamiątkowe napisy pozostawione w pobliżu szybu, na ścianach II poziomu kopalni: „Czech Jan” czy „Kuba Janiz (Janicz?)”, MM Gliwice, 17 IX 1952 r.”

Dokładna inwentaryzacja poziomu II kopalni z tego okresu opublikowana została w pracy R. Osiki (1955) (ryc. 5). Jest to plan geologiczny zawierający cały szereg interesujących szczegółów. Na tle układu chodników przedstawiono sytuację geologiczną: w centralnej części występował serpentynit „rozłożony”, na północnym-zachodzie serpentynit zwietrzały, w pozostałej części tzw. serpentynit świeży. Na plan naniesiono grubą, czarną szrafurą żyły magnezytu oraz mniejszą – pimelitu (saponit niklowy o charakterystycznym jaskrawozielonym kolorze). Przy poszczególnych żyłach opisano także ich upad i miąższość w metrach. W północnej części planu zaznaczono dostępny do dziś główny szyb transportowy (oznaczony przez autorów literą „A” na ryc. 5), a także przerywaną linią poziom wyrobisk położony na rzędnej o ok. 4–6 metrów wyższej.

Ryc. 5. Plan poziomu II kopalni „Anna” (około 1952 r.) wg R. Osiki (1955). Oznaczenia: A – główny szyb kopalni, B – chodnik nie oznaczony na planie R. Osiki, C – szybik zsypany z wyższego poziomu

Fig. 5. A plan of the 2nd level of „Anna” mine (around 1952) by R. Osika (1955). Marked points:
 A – the mine’s main shaft, B – a corridor not marked on R. Osika’s plan, C – a dumping shaft from the upper level

5. Aktualny stan zachowania wyrobisk i wyposażenia kopalni

Aktualny przebieg i zasięg chodników na poziomie II kopalni w znacznym stopniu odpowiada planowi tego poziomu autorstwa R. Osiki (1955). Występują jednak pewne niezgodności. Autor ten podaje, że kopalnia „Anna” jest udostępniona przez szyb i wyrobiska na dwu poziomach. Jest to o tyle ciekawa informacja, iż eksploracja kopalni w latach 2008–2009 wykazała, że znajdują się tu co najmniej trzy poziomy. R. Osika pisze, że „*poziom I* (na głębokości ok. 20 m – dop. autorów) *jest odbudowany i niedostępny*” (Osika, 1955, s. 23). Rzeczywiście, na tym poziomie stwierdzono współcześnie jedynie dwa krótkie korytarze odchodzące od szybu. Poziom II, dokładnie skartowany przez R. Osikę, położony jest na głębokości 35 m (ryc. 6 i 7). Nie jest dziś jasne, dlaczego autor ten nie wspomina o poziomie III, położonym 10 metrów niżej, który obecnie jest dostępny. Być może w czasie badań prowadzonych po II wojnie światowej poziom ten był całkowicie zalany lub niedostępny z powodu zawału udrożnionego w późniejszym okresie, ewentualnie nie przewidywano jego eksploatacji.

Ryc. 6. Fragment chodnika na poz. II, z zachowanymi wagonikami górniczymi i skrzyniami do przenoszenia urobku (fot. D. Wójcik)

Fig. 6. A part of the corridor on the 2nd level, with preserved mining cars and wooden boxes for carrying ore (photo by D. Wójcik)

W porównaniu z planem R. Osiki opublikowanym w 1955 r. w kilku miejscach znajduje się w rzeczywistości nieco więcej chodników, co przypuszczalnie oznacza, że plan wykonano przed ostatnimi pracami poszukiwawczymi w kopalni. Jedno z takich miejsc oznaczyliśmy literą „B” na ryc. 5. W kierunku południowym wznosi się tu krótki chodnik, w którym za tamą zgromadzono skałę płoną. Tuż przed tamą, odchodzi stromo w dół mała pochylnia, którą można zsunąć się kilkanaście metrów w kierunku III poziomu. Na planie R. Osiki nie naniesiono także szybu o maksymalnej szerokości ok. 4 metrów (oznaczony literą „C” na ryc. 5), wzdłuż którego prowadziły niegdyś uchwyty i drabiny (jedna z nich zachowała się w jego najniższej części). Kilkanaście metrów nad spągiem zaczyna się drewniana obudowa szybu, istniejąca aż do wysokości kilkunastu metrów. Pod szyb doprowadzono tory kolejki, prawdopodobnie było to zatem miejsce zsypania urobku z wyższego poziomu, który został spenetrowany w 2009 roku. Około 12 metrów ponad dnem szybu zlokalizowany jest krótki poziom wydobywczy (ok. 40 metrów) i kilka zasypanych chodników. Znajduje się tu także wagonik górniczy podobny do tych stojących przy szybie głównym na poziomie II.

Ryc. 7 i 8. Fragment południowej części chodnika na poz. II, z dobrze zachowanymi torami i zniszczonym wagonikiem (fot. D. Wójcik)

Fig. 7 & 8. Part of the southern part of the corridor on the 2nd level, with well preserved rails and a broken mining car (photo by D. Wójcik)

Trzeci poziom kopalni znajduje się około 10 m poniżej poziomu II. Dwa główne chodniki transportowe biegną w kierunku północnym i południowym. Wyrobiska w czasie prowadzonych badań były częściowo zalane wodą, ale w sposób umożliwiający penetrację całości dostępnych chodników poziomych. W części północnej znajduje się kilka podszadzonych chodników i relikty górnicze, w tym ręczny kołowrót i pozostałości po przygotowywanych ładunkach strzałowych. Jest tu także zalany szyb. W części południowej znajduje się kolejny kompletny wagonik, zniszczone podwozie kolejnego, fragmenty torów oraz pomieszczenie, gdzie zgromadzono znaczną ilość glinianych przybitek. W tej części kopalni także zlokalizowano zalany szyb.

Jak już wspomnieliśmy w kopalni zachowało się wiele ciekawych pozostałości sprzętu i urządzeń górniczych. Tuż przy szybie na poziomie II znajdują się trzy wózki górnicze (*Förderwagen*), wyprodukowane przed 1945 r. przez zakłady *Friedensbahn* w Gliwicach oraz oparty o ścianę rozjazd górniczy. Z wózków na poziomie II odpiłowano niestety tabliczki z nazwą zakładów. Wózek z zachowaną tabliczką znajduje się natomiast na częściowo zalanym poziomie III. W kopalni na znacznej długości chodników zachowały się tory z podkładami. W odbudowanych wyrobiskach odnaleźć można wiertła różnej długości, skrzynki do przenoszenia urobku, rury do sprężonego powietrza, grabie i motyki górnicze. Interesującymi znaleziskami są np.: zardzewiała, czerwona olejarka, pojemnik na karbid, ładunki donaritu z oznaczeniem „1944” oraz metalowe pudełko po tabace z przed 1945 r. W całym obiekcie odnaleźć można liczne blaszki mierniczych górniczych, pochodzące z okresu zarządzania kopalnią przez polską administrację i znane również z podziemi kopalni „Konstanty”. Wszystkie zabytki, po sfotografowaniu i naniesieniu miejsc ich odkrycia na plany wyrobisk, autorzy pozostawili na miejscu w kopalni.

Ryc. 9 i 10. Pozostałości odnalezione w kopalni: ładunek donaritu z oznaczeniem „1944” oraz przedwojenna olejarka (fot. K. Krzyżanowski)

Fig. 9 & 10. Remains fund in the mine: a load of donarite explosive material marked “1944” as well as a pre-war oil pot (photo by K. Krzyżanowski)

6. Zakończenie

Kopalnia „Anna” stanowi niezwykle ciekawy zabytek techniki górniczej z połowy XX wieku. Obiekt jest dość dobrze zachowany, a stan wyrobisk jest dobry. Obecnie wejście do obiektu jest zabezpieczone przed dostępem osób niepowołanych. W trakcie likwidacji kopalni na początku lat 50. nie usunięto z niego wszystkich narzędzi i urządzeń, gdyż prawdopodobnie było to nieopłacalne. Kopalnia nie nadaje się obecnie do wykorzystania turystycznego, ale jej penetracja jest możliwa. Należałoby zastanowić się nad zabezpieczeniem najciekawszych ruchomych zabytków związanych z eksploatacją urządzeń górniczych np. w muzeum poświęconemu górnictwu, gdyż w przeciwnym razie mogą ulec rozproszeniu wskutek niekontrolowanego wydobywania ich przez anonimowych eksploratorów lub ulec zniszczeniu, tak jak stało się to już z tabliczkami znamionowymi wózków górniczych na II poziomie. Niestety na Dolnym Śląsku brak jest publicznych muzeów poświęconych górnictwu, które posiadałyby środki finansowe na zabezpieczenie i dokonanie profesjonalnej konserwacji elementów wyposażenia kopalni. Ze względu na bogate tradycje górnicze Ziemi Ząbkowickiej można postulować powołanie takiej placówki publicznej na tym terenie, z wykorzystaniem środków funduszy strukturalnych, jako dodatkowej atrakcji turystycznej i miejsca zabezpieczenia najcenniejszych pamiątek związanych z bogatą historią górnictwa tego regionu. W celu uzupełnienia informacji historycznych należałoby także podjąć badania ewentualnych archiwaliów zachowanych w Niemczech, gdzie być może znajdują się niektóre materiały z okresu II wojny światowej.

Literatura

1. DZIEDZIC K., KOZŁOWSKI A., MAJEROWICZ A., SAWICKI L. (red.), *Surowce mineralne Dolnego Śląska*, Ossolineum, Wrocław, 1979.
2. FURMANKIEWICZ M., WÓJCIK D., *Relikty dawnego górnictwa magnezytu koło Grochowej (Przedgórze Sudeckie)*, [w:] ZAGOŹDŻON P.P., MADZIARZ M. (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 2., Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2009, 80–93.
3. JÄSCHKE, *Grund und Situationsriss von den Magnesit-Gruben in der Bemerkung Baumgarten, kreis Frankenstein 1:1000*, Neurode, Mai 1882 [plan w archiwum Państwowego Instytutu Geologicznego].
4. JÄKEL, *Magnestibetrieb Böttcher und Pfeiffer im Baumgarten Kreis Frankenstein Schlesien, Betriebsabteilung Baumgarten Süd. 1:1000*, Bad Warmbrunn 1940 [plan w archiwum Państwowego Instytutu Geologicznego].
5. KRAJEWSKI R., *Złoże rud na Dolnym Śląsku*. [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych, Dolny Śląsk*, Tom I – Przyroda, Gospodarka. Książnica Atlas, Wrocław-Warszawa, 1948, 319–344.
6. KRAJEWSKI R., *Sprawozdanie z badań nad złożami magnezytu w Grochowej i Braszowicach za r. 1947* [w:] *Sprawozdanie z prac Wydziału Rud za 1947 r.*, Biuletyn Nr 54, Państwowa Służba Geologiczna, Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa 1949, 80–84.
7. KRZYŻANOWSKI K., WÓJCIK D. *Opowieść o Konstancym – cz. 1*, Odkrywca nr 1/120/2009, 15–17, *Opowieść o Konstancym – cz. 2*, Odkrywca nr 2/121/2009, 7–9, *Jaskółka w Konstancym*, Odkrywca nr 7/126/2009, 3–5.

8. KRZYŻANOWSKI K., WÓJCIK D., *Kopalnia magnezytu „Konstanty”* [w:] ZAGOŹDŹON P.P., MADZIARZ M. (red.), *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 2., Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2009, 129–144.
9. KRZYŻANOWSKI K., WÓJCIK D. *Kopalnia X – odsłona I*, Odkrywcza nr 5/124/2009, str. 7–10.
10. KRZYŻANOWSKI K., WÓJCIK D. *Kopalnia X, czyli „Anna” – odsłona II*, Odkrywcza nr 1/132/2010, 19–23.
11. KRZYŻANOWSKI K., WÓJCIK D. *Historia kopalni kamiennego szpiku*, Sudety nr 9/102/2009, 6–9 (cz. I), Sudety nr 10/103/2009, 18–20 (cz. II).
12. MANN A., *Grundrissliche Darstellung der im südlichen Teile der Gemarkung Baumgarten Kreis Frankenstein gelegen Magnesit Gruben 1:1000*. A., Waldenburg 1897 [plan w archiwum Państwowego Instytutu Geologicznego].
13. ORGANIŚCIAK J., DUDZIAK T., DZIEDZIC M., *Ząbkowickie opowieści. Część 3: Okolice Ząbkowic Śląskich. Monografia Krajoznawcza*. Wyd. Agencja Reklamowo-Handlowa WIST. Ząbkowice Śląskie, 1997.
14. OSIKA R., *Złóża magnezytów na Dolnym Śląsku oraz ich zasoby*. Wydawnictwa Geologiczne, Warszawa, 1955.
15. OSIKA R., GAJEWSKI Z., *Magnezyty*. [w:] *Surowce mineralne Dolnego Śląska*. K Dziedzic, A. Kozłowski, A. Majerowicz, L. Sawicki (red.), Ossolineum, Wrocław, 1979, 326–335.
16. *Paszport produkcyjno-techniczny Grochowskich Zakładów Magnezytowych za rok 1953*, Grochów 1953 [zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Oddział w Kamieńcu Ząbkowickim, Zbiór: Dolnośląskie Zakłady Magnezytowe w Świdnicy, Sygn. 443].
17. PREUSISCHEN OBERBERGAMTS ZU BRESLAU, *Die Schlesische Bergwerke*, Breslau, 1938.
18. SROGA C., IHNATOWICZ A., BOSSOWSKI A., *Inwentaryzacja i weryfikacja naukowa materiałów archiwalnych uzyskanych z byłego Dolnośląskiego Gwarectwa Węglowego*, Państwowy Instytut Geologiczny, Wrocław 1998 [maszynopis].
19. STAFFA M. (red), *Wzgórza Niemczańsko-Strzelińskie, Przedgórze Kaczawskie*, Wrocław, I-Bis, 2008.
20. TOWARZYSTWO MIŁOŚNIKÓW ZIEMI ZĄBKOWICKIEJ, *Monografia Dolnośląskich Zakładów Magnezytowych*, 1974 [maszynopis].
21. WESTPHAL J., *Jahrbuch für den Oberbergamtsbezir Breslau, Erster Jahrgang (bs 1912)*, Phönix Verlag, Kattowitz-Breslau-Oppeln, 1913.

MAGNESITE MINE “ANNA” IN BRASZOWICE

Paper presents the history and current account of the preserved relicts in the „Anna” magnesite mine near Braszowice in the Lower Silesia. The Authors describe the history of the magnesite mining in the region and the development of the “Anna” mine before and after 1945.